

İlâhi ve Beşeri Fiillerde Sefeh ve Sefihler

The Safah and Safihs in Divine and Human Actions

Hilmi KARAAĞAÇ

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of Kalam and Islamic Sect. Ankara/Türkiye

hilmi.karaagac@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-7733-6341

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 6 Haziran / June

DOI: [10.53683/gifad.1273739](https://doi.org/10.53683/gifad.1273739)

Atıf / Citation: Karaağaç, Hilmi. "İlâhi ve Beşeri Fiillerde Sefeh ve Sefihler/ The Safah and Safihs in Divine and Human Actions". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/24 (Temmuz/July 2023/2): 414-443

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Fiil, bir varlıktan meydana gelen iş ve eylemler demektir. Fiilin iyi ve değerli olmasını sağlayan çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; bir amacı gerçekleştirmek, failine yarar sağlamak veya ondan bir zararı uzaklaştırmak, hakikate uygun ve makul olmak, ödül veya cezayı gerektirmektir. Bu özellikleri taşıyan fiiller güzel ve hikmetli olmaktadır. Buna karşın bu özellikleri taşımayan fiiller Kur'ân'da sefeh kavramıyla nitelendirilmekte, bu fiilleri işleyenler ise sefih olarak adlandırılmaktadır. Sefeh; düşünce, söz ve işte hafiflik, ahmaklık ve düzensizlik demektir.

Kur'ân-ı Kerim'de on yerde sefeh kavramı ve türevleri insan fiilleri ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Bu ayetlerde muhatap; malını idare etme ehliyeti bulunmayanlar ile peygamberlerin davetine karşı çıkanlardır. Ayrıca cehaletleri nedeniyle kız çocuklarını öldüren müşrikleri ve müminleri sefihlikle suçlayan münafıkları Kur'ân, bu davranışları nedeniyle sefihler olarak isimlendirmektedir. Kelam alimleri ise sefeh kavramını ilahi fiillerle bağlantılı olarak ele almışlardır. Onlara göre ilahi adalet, ilahi hikmet veya ilahi kudret nedeniyle Allah, sefeh işleri yapmaktan uzaktır. Mu'tezile'ye göre Allah adaletli olduğundan, Mâtürîdîlere göre ise hikmetli olduğundan sefeh fiiller işlemez. Eş'arilere göre ise sınırsız kudretiyle Allah mülkün tek sahibidir. O'nun fiilleri sefihlikle nitelenemez.

Bu çalışmamızda; sefeh kavramı, Kur'ân'ın sefih olarak nitelediği kişiler ve davranışları ele alınacaktır. Ayrıca itikadi mezheplerin ilahi fiil – sefeh ilişkisine dair görüşlerine özetle yer verilecektir.

415

Anahtar Kelimeler: *Kelam, Sefeh, Sefih, İlahi Fiiller, Beşeri Fiiller, Hikmet.*

Abstract

Verb means work and actions that occur from an entity. There are various factors that make the verb good and valuable. Some of those are to realize an aim, to benefit the doer or to remove a harm from him, to be truthful and reasonable, to require reward or punishment. Verbs with these characteristics are good and wise. On the other hand, the verbs that do not have these characteristics are described with the concept of safah (foolishness) in the Qur'ân, and those who commit these acts are called safih. Safih means lightness, stupidity and disorder in thought, word and business.

In ten places in the Qur'ân, the concept of safah and its derivatives are used in relation to human actions. The addressee in these verses is those who do not have the capacity to manage their property and those who oppose the invitation of the prophets. In addition, the Qur'ân blames the polytheists who kill their daughters because of

their ignorance, and the hypocrites who accuse believers of licentiousness as rascals because of their behavior. Kalâm scholars, on the other hand, discussed the concept of safah in connection with divine acts. According to them, due to divine justice, divine wisdom, or Allâh by virtue of divine power is far from doing safah deeds. According to the Mu'tazila, since Allâh is just, but according to the Mâturîdî because he is wise, Allâh does not commit safah. According to the Ash'arites, on the other hand, Allâh is the sole owner of the property with his unlimited power. His actions cannot be characterized as folly.

In this study, the concept of safah, the people who is called as safah and their behaviors will be discussed. In addition, the views of the creedal sects on the divine act-safah relationship will be briefly included.

Keywords: *Kalâm, Safah, Safih, Divine actions, Human actions, Wisdom.*

Extended Summary

Verb means work and actions that occur in existence under the influence of a cause. There are various factors that make the verb good and valuable. Some of those are to realize an aim, to benefit the doer or to remove a harm from him, to be truthful and reasonable, to require reward or punishment. Verbs with these characteristics are good and wise. On the other hand, the verbs that do not have these characteristics are described with the concept of safah (foolishness).

Safah means lightness, stupidity, disorder, weakness and imprudence in thought, word and business. Inanimate beings are weak and imperfect, the tree cannot stand against the wind, the dress which is poor quality are expressed by the word safah. As a term, safah is an unwisdom verb that arises from those who do not have mental competence or who have mental competence but do not use it for various reasons. According to Sayyid Sharif al-Jurjani (d. 816/1413), the concept of safah is the state of lightness that arises in moments of joy and anger, which makes him act contrary to the requirements of mind and religion. According to Imam Mâturîdî, safah is the opposite of wisdom. Ignorance, anger, spite, prejudice, excessive affection, indulgence in games and entertainment, obedience to havâ and drunkenness are the main elements that lead a person to commit the verb safah.

Those who commit acts of safah are called safih. The plural is sufahâ. According to 'Umar Al-Nasafî, sufahâ is: a) the ignorant, b) those who deliberately slander even though they know the truth, c) those who tell the contrary of the truth, d) those who openly express their blasphemy without

thinking about the consequences, e) those whose intellect and views are mild and ignorant of the truth of things.

In ten places in the Qur'ān, the concept of safah and its derivatives are used in relation to human actions.

Safih according to verses 282 of the Sūra Al-Baqara and verse 5 of the Sūra Al-Nisā is a person who cannot manage his property well due to illiteracy, his young age or the inadequacy of his mind. According to verse 155 of the Sūra Al-A'rāf, safih is the Israelites who deify themselves with the statue of the calf they have made or who want to see God. They are characterized as safih because they worship a being that is of no use to anyone and because they want to see Allāh even though it is impossible. In verses 66-67 of the Sūra Al-A'rāf, the people of Hūd who opposed the invitation of their prophet, in Sūra Al-An'ām 140, the polytheists of Mecca who killed girls, in Sūra al-Baqara 13, 130 and 142, those who opposed the invitation of the Prophet Muḥammad, in verses 1-4 of the Sūra al-Jinn, satan are described as safih.

Based on all these verses, it is possible to classify the people whom the Qur'ān accuses of safih and behaviors as safah as follows:

a. Those who cannot properly manage their possessions due to reasons such as illiteracy, underage, not being aware of commercial affairs, weakness of mind and will. 417

b. Those who abandon a behavior that is known to be beneficial and right for themselves and instead behave in useless and meaningless behavior.

c. Those who unnecessarily insist and stubbornly persist in an issue that is known to be wrong and impossible.

d. Those who imitate their ancestors or notables of society and accept without question the correctness of their beliefs.

e. Those who, despite knowing the truth, insist on being wrong by hiding the truth for reasons such as foolishness, thoughtlessness, prejudice, excessive love and anger.

Kalām scholars, on the other hand, have dealt with the concept of safah in connection with divine acts. Wisdom is the adjective of praise and perfection, and safah is the adjective of defect and deficiency. Allāh is far from all kinds of deficiencies. For this reason, the theologians have agreed that divine acts are far from the Safah. Because Allāh is just, righteous and

almighty. All His deeds are good and beautiful. Persecution and safah do not arise from Him. The Mu'tazila, Mâturîdî and Ash'arî theologians explained this situation in different ways, adhering to their own systems. One of the five pillars of Mu'tazila is justice. Other principles are also considered in connection with the principle of justice. According to the principle of justice, God's relationship with people is a just and moral one. Therefore, all of His deeds are good, useful, and praiseworthy. Injustice, cruelty, and safah do not arise from Him.

According to the Ash'arî scholars, wisdom is the act in accordance with the purpose and intention of the perpetrator, and justice is the disposition of his own property. On the other hand, safah; cruelty is disposition of another's property if the act is not in accordance with the purpose and intention of the perpetrator. Allâh has unlimited will and might. There is no other will above His will, no other power above His power. Everything that happens in the world is realized by His will and might. Therefore, divine acts are wisdom. It cannot be characterized by safih. On the other hand, the realm with all its juveniles is His property. Since He disposes of His property, all His actions are just, there can be no cruelty. According to Imam Mâturîdî, ignorance and need are the two elements that make acts unwisdom. Allâh is all-knowing and does not need anything. Therefore, His actions are wisdom. Wisdom; to be accurate in words and deeds means to put everything where it needs to be. Allâh is the One who knows, wills and creates everything as it should be. Therefore, His acts are far from safah.

As a result, according to the Kalâm scholars, Allâh is far from doing safah acts because of divine justice, divine wisdom or divine power. According to Mu'tazilah Allâh is just, and according to the Mâturîdîs, He is wise, so he does not commit deeds. According to the Ash'arîtes, Allâh is the sole owner of property with His unlimited might. His actions cannot be characterized by safah.

Giriş

Fiil; bir müessirden meydana gelen etki, bir müessirin etkisiyle bir varlık üzerinde görülen şey demektir. *Fiil*, iyi veya kötü, bilgiyle veya bilgisizce, kasıtlı ya da kasıt olmaksızın insan, hayvan ve cansız varlıklardan meydana gelen iş, davranış ve eylemleri kapsayan genel bir kavramdır.¹ Daha

---

¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306), 72.

özel bir anlama sahip olan *amel* ise canlı varlığın gayeli olarak yaptığı fiildir.² Fiil sahibine *fail* veya *âmil* denir. İrade ve kudret sahibi failden neşet eden fiiller konu edinildiğinde canlı varlığın gayeli olarak yaptığı ameller kastedilir. İnsan fiilleri kelam ilminde ef'âlu ibâd başlığı altında ilahi irade ve kudret ile insanın sorumluluğu nazarından ele alınmıştır. İlahi fiillerin ise gayelik ile amaç ve illete mebni olup olmaması açısından işlendiği görülür. Kur'ân-ı Kerim insanların yaratılış amaçlarına, akli ve dini hükümlere muvafık olmayan fiillerini sefeh kelimesiyle ifade eder.

Varlıkları veya onlardan sadır olan davranışları niteleyen bir kavram olarak 's-f-h' kelimesi Arapça'da hafiflik, zayıflık, düşkünlük, ahmaklık, saçmalık, utanmazlık, cehalet, tedbirsizlik, kargaşa ve düzensizlik; fikir, düşünce ve ahlakta istikrarsızlık gibi anlamlara gelir.³ Sahip olması umulan niteliklere haiz olmayan bir varlığın kusurlu olduğunu beyan etmek için *sefehe* kavramı kullanılmaktadır. Örneğin, kalitesiz kumaştan dokunduğu için kusurlu olan elbiseye "*sevbun sefihun*" denilir ki bununla kaliteli bir elbisenin niteliklerine haiz olmaması kastedilmektedir.⁴ Sağlam ve güçlü bir ağacın en bariz özelliği rüzgâra karşı mukavemet göstererek dirençli olması ve eğilip savrulmamasıdır. Ağacın hafif, zayıf ve dayanıksız olması nedeniyle rüzgâr karşısında direnç gösteremeyerek eğilip bükülmesi "*teseffehet er-rîyhu eş-şecerate*" şeklinde ifade edilmektedir.⁵

Canlı varlıkların kendilerinde beklenen amaçlı ve anlaşılabilir fiiller yerine gelişigüzel ve kontrolsüz davranışlar sergilemelerini ifade etmek için de *sefeh* kavramı kullanılır. Örneğin sahibinin direktiflerine riayet etmeyerek başına buyruk ve istikrarsız hareket eden devenin durumu "*zimamun sefihun* (dizginleri elden kaçırdı, yular gevşedi)" şeklinde ifade edilir.⁶ Buna göre *sefehe* kavramı eşyalar için kullanıldığında onun yetersizlik, zayıflık, güçsüzlük, dayanıksızlık gibi noksan niteliklere sahip bir cisim olduğunu; hayvanlar için kullanıldığında ise anlamsız ve düzensiz davranışlar sergilediğini ifade etmektedir. Bu tür olumsuzlukları nedeniyle cisim ve canlının küçümsendiği ve hakir görüldüğünün beyanı "*teseffehtü eş-şey'e*"

² Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfû Istılahâtî'l- Fünûn ve'l-'Ullûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 2/1234.

³ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 52; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/958; Muhammed Abduh - Muhammed Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, çev. Komisyon, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2011), 4/443.

⁴ Abduh - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 1/216; 4/443.

⁵ Necmeddin Ömer en-Nesefî, *et-Tefsîr fi't-Tefsîr-Ömer Nesefî Tefsiri*, çev. Muhammed Coskun, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/474-476.

⁶ Abduh - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 1/216; 4/443.

kavramıyla dile getirilir. Bir kimsenin susuzluğunu giderebilecek miktarda su içmesine rağmen susuzluğunun gitmemesi de *sefeh* ile ifade edilmektedir. Diğer yandan *sefehe* kavramı kendisinden beklenen dirayet ve tutarlılığı gösteremeyen insanın durumunu ifade etmek için de kullanılmaktadır. Malına sahip çıkmadığı ya da kar ve zararını bilmediğinden aldattığı kişi için “*teseffehü fülânen ‘an mâlihi*” denir.⁷

Terim olarak *sefeh*, kişinin ya akli melekelerinin gelişmemesi nedeniyle ya da akli yeterliliğe haiz olmakla birlikte çeşitli etkenlerin tesiriyle tutum, davranış, akli düşünce ve idrakte hafif meşrep olmasıdır. İmam Mâtürîdi’ye göre *sefeh*, “hikmetin zıddı” olup “yanlış olduğunu bile bile bir işi hoyratça işlemek”tir.⁸ Ebü’l-Muîn en-Nesefî *sefehî* sevinç ve öfkeden kaynaklanarak kişiye arız olan ve onu amaçsız fiillere yönelten hafiflik olarak tanımlar.⁹ Elmalılı’ya göre ise *sefeh*; akıl noksanlığından doğan re’y-ü revîşte hafiflik ve yufkalkıdır. Buna göre sefeh, ucu budalalığa varan hafiflik, fikirsizlik, temkinsizliktir ki mukabili ağır başlılık ve tam akıllılıktır. Sefeh ve sefahat; re’y-ü fikirde heva ve hevese tabi olmak, akıl ile değil de zevk ile hareket etmektir. Bu da budalalıktan, ya da çeşitli nedenlerle akli hükümsüz kılarak makul davranmamaktan neş’et eder.¹⁰ Menâr Tefsiri’nde *sefeh* kelimesine kararsız, düşüncesiz, tutarsız, akli düşük, görüşünde isabetsiz, basit adam anlamları verilir. Buna göre melekelerini kullanmamak/kullanmamak, kötüye kullanmak ve yaptığı işleri istenilen manada yapmamak *sefeh* kavramıyla ifade edilmektedir.¹¹

Sefeh olarak nitelenebilecek davranışları sergileyen kimselere *sefehî* denir. Çoğulu *süfehâ*’dır. Kişiyi sefihçe davranışlara sevk eden çok sayıda amel bulunmaktadır. Bunların en önemlisi cehalettir. Hakikatten ve sahih bilgiden mahrum olan insanlar sahip oldukları yanlış bilgiye dayanarak ya da cehaletleri nedeniyle *sefehî* olarak adlandırılmalarına neden olacak tutum ve davranışlarda bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın kendilerine helal rızık olarak verdiklerini kız çocuklarına yasaklayan ve bu yasağı Allah’ın hükmü olduğu şeklindeki yanlış bilgiyle izah eden müşriklerin kız çocuklarını rızık kaygısıyla öldürmeleri, cehaletten kaynaklanan bir sefihlik

⁷ Nesefî, *et-Teysîr fi’t-Tefsîr*, 1/474-476.

⁸ Ebu Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, çev. Komisyon, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/68.

⁹ Ebü’l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille fi Usûli’d-Din*, thk. Hüseyin Atay, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 1/504.

¹⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1/234.

¹¹ Abduh - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 1/216.

olarak ifade edilmiştir.¹² Sefihliğe sevk eden amillerden birisi de aşırı sevgi, muhabbet, kızgınlık, kin ve öfkedir. Bu tür duygular insanın aklını kullanmasının önüne geçerek onun makul olmayan davranışlar sergilemesine neden olmaktadır. Bu anlama uygun olarak Cürcânî (ö.816/1413), *sefeh* kavramını *sevinç ve öfke anlarında insanda arız olan, onu aklın ve şer'in gereklerine aykırı davranmaya sevk eden hafiflik durumu* olarak tanımlar.¹³ Buna göre sefih, hakikatte akli yeterliliğe sahip olmakla beraber duygularının, nefsinin, heva ve heveslerinin esiri olup onların etkisiyle davranışlar sergileyendir.¹⁴ İnsanın akli melekelerini gereği gibi kullanmasına mâni olan durumlardan birisi de sarhoşluktur. Çünkü sarhoşluk, aklın söz ve davranışlar üzerindeki denetimini iptal ederek kişiyi kontrolsüz hareketlere yöneltir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in "*içki içen sefihdir*" buyurduğu rivayet edilmiştir.¹⁵

İnsan aklını kullanarak Allah'ın varlığı ve birliğine dair bilgiye sahip olmaktadır. Aklını kullanmayarak tevhidi inkâr etmeleri nedeniyle Râzî'ye göre *sefeh*, tüm kâfirlerin ortak sıfatıdır. Lehine ve aleyhine olan şeyleri birbirinden ayırt edemeyip, faydalı şeyleri terk eden ve kendine zararlı şeylere yönelen kimse sefihdir. Dünyevi işlerde zararına iş yapanlar sefih olunca dini/uhrevi sahada zararına şeyler yapan evleviyetle sefih olur.¹⁶ Çünkü kâfirler, gerçek ebedi hayatta tek kurtuluşları olan imanı terk ederek kendilerini orada hüsrana uğratacak küfrü seçmişlerdir. *Sefih*, cahil olsun ya da olmasın, cahillerin yaptıkları işi yapan kimselerdir. Âlim bir kişi bile meşru sınırları aşar ve kötü fiiller işlerse ona da bu lakap verilebilir.¹⁷ Bu durumda maslahat, akıl ve dini hükümler¹⁸ muktezasınca gerçekleşmeyen her tutum ve davranış *sefeh*, bu tutum ve davranışları sergileyen ise *sefihdir*. Vakarsızlık ve hafifmeşreplik alameti olduğundan ağzı bozuk kimseye de *sefih* denir.¹⁹

¹² el-En'âm 6/140.

¹³ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 52.

¹⁴ Fahrülislam Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevi-Kenzu'l-Vüsûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*, (Abdülaziz Buhârî'nin *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahrülislam Pezdevi* ile birlikte), (Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, ty), 4/369.

¹⁵ Fahrüddin, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990), 2/75.

¹⁶ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, 4/101.

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/28.

¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1992), 7/269.

¹⁹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, 2/75

Ömer en-Neseî, *es-süfehâ* (sefipler) kelimesine verilen anlamları Şu Şekilde tasnif eder. Sefihler; a) cahiller, b) doğruyu bildikleri hâlde kasten iftira atanlar, c) gerçeğin aksini söyleyen zalim kimseler, d) sonuşları üzerinde düşünmeden ağıkça küfrünü dile getiren kimseler, e) akıl ve görüşleri hafif olan, işlerin maslahatları hakkında cahil olan kimselerdir.²⁰ Türkçe sözlüklerde *sefi*, zevk ve eğlenceye düşkün, uçar; parasını pulunu israf eden akılsız kimse olarak tarif edilir.²¹ Buna göre sefeh; sevinç veya kızgınlık anlarında veya heva ve hevese ittibaen ya da cehalet ve sarhoşluk gibi tutarlı davranmasını engelleyen durumların etkisiyle akıl sahibi kişiden ortaya çıkan; aklın ve dinin gerekliliklerine aykırı tüm davranışları niteleyen bir kavramdır.

Kelamcılar *sefehî* hikmet ile ilişkilendirerek ele alır. İmam Mâtürîdî'ye göre hikmet, bir şeyi yerli yerine koymak, hakkı hak sahibine vermektir.²² *Hikmetten yoksun fiil* olarak tanımlanan²³ sefeh ise bir şeyi münasip olduğundan başka bir yere koymak²⁴, fiillerde tutarsızlık ve işlerde istikrarsızlıktır.²⁵ Hikmet; bilgi, fiil ve davranışta mükemmellik ve kusursuzluktur. Sefeh ise amacına uygun gerçekleşmeyen, iyi bir sonuca ulaştırmayan, failine veya başkasına herhangi bir faydası olmayan fiildir.²⁶ Ebü'l-Muîn en-Neseî ve Nureddin es-Sâbûnî, dilcilerin hikmet kelimesinin anlamı üzerinde ihtilaf ettiklerini ifade eder. Her ikisinin de aktardığına göre dilbilimci İbnü'l-A'râbî hikmete *ilim* anlamı verir, hakîm ise âlimdir. Bu anlamıyla hikmetin zıddı cehldir. Başka bir görüşe göre ise hikmet, *işî sağlam ve kusursuz yapmak*; hakîm ise muhkim, yani işini sağlam ve kusursuz yapandır. Ayrıca hikmete *söz ve fiilde isabet, her şeyi yerli yerine koymak* anlamları verenler de bulunmaktadır. Bu anlamına göre hikmetin zıddı sefehtir. Hafiflik anlamına gelen sefeh, kişinin aşırı heva ve hevesine uyararak sonucunu düşünmeden amaçsızca hareket etmesidir.²⁷

²⁰ Neseî, *et-Teyşîr fi't-Tefsîr*, 1/476.

²¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1986), 1114; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 4/2477.

²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/189.

²³ Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'd-Din*, thk. Hans Peter Linss, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2003), 57.

²⁴ Ebu Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 144.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/189.

²⁶ M. Sait Özervarlı, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1998), 17/511-512.

²⁷ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/505. Nureddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Aruçi, (Beirut: Dâru İbn Hazm, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

Sefih, sefeh halinde sergilediği davranışlarla hikmetin dışına çıkmıştır. Nerede ve nasıl davranması gerektiğini ve neyi nereye koyacağını bilmediğinden işleri anlamsız, karışık ve düzensizdir.²⁸ Eş'arîlere göre hikmet, fiilin failinin amacına uygun gerçekleşmesi, sefeh ise fiilin failinin amacına aykırı olarak gerçekleşmesidir. Mu'tezile, failine ya da başkasına faydası olan her fiili hikmet, failine veya başkasına faydası bulunmayan fiili ise sefeh olarak niteler. Nesefi ve Sâbûnî, *bize göre* kaydıyla görüşlerini 'övgüye değer sonuç doğuran fiili' hikmet, 'övgüye değer bir sonuç doğurmayan fiili' ise sefeh olarak açıklar.²⁹ Sefih, "akıllı, olgun ve ağırbaşlı davranışlarıyla uygar olduğunu gösteren kişi" anlamına gelen *halîmin*, fıkihta ise "belli bir zihni olgunluk düzeyine erişmiş kişi" anlamına gelen *reşîdin* karşıtı anlamlarında da kullanılır.³⁰

Kur'ân-ı Kerim'e göre yer, gök ve ikisi arasında bulunan tüm varlıklar boş yere yaratılmadığı gibi insanlar da boşuna yaratılmamışlardır.³¹ Yaratılışın ve yaratılmışların bir gaye ve amacı bulunmaktadır. İrade sahibi bir varlık olan insandan sadır olan fiillerin de dünya ve ahirete taalluk eden bir hedefi ve faydası olmalıdır. Ancak realite her zaman bu şekilde gerçekleşmez. İnsanın akıl ve bilincini etkisiz hale getirerek onu akli ve dini ilkelere aykırı davranmaya sevkeden çeşitli faktörler bulunur. Hedef ve yarardan hâli olan söz konusu fiiller ayetlerde *abes* ve *sefeh* kavramlarıyla ifade edilir. *Abes*: faili için sahih bir yararı olmayan, bir yararı bilinmeyen, herhangi bir kimsenin yararına olabilecek dünyevi veya uhrevi bir sonuç doğurmayan ya da bir zararı önlemeyen fiil ve davranış demektir.³² Türkçe'de ise *abes*, faydasız, lüzumsuz, boş iş anlamına gelir. *Abesle iştiğal etmek* tabiriyle boş ve lüzumsuz şeylerle uğraşmak anlamı kastedilir.³³ Ahireti unutarak dünya hayatı ve zevklerine yönelen Hûd kavmine Allah Teâlâ '*siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz?*' diye seslenmektedir.³⁴ Diğer bir

---

(İSAM) Yayınları, 2014), 239-240; Kılıç Aslan Mavil, *Mâtürîdî Düşüncede İlahi Adalet*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 108-109.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 158; Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2010), 153.

²⁹ Nesefi, *Tabstratü'l-Edille*, 1/505; Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, 240-241.

³⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: DİB. Yayınları, 2012), 2/599.

³¹ el-Enbiyâ 21/16; Sâd 38/27; el-Mü'minûn 23/115.

³² Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 63; Tehânevî, *Keşşâf*, 2/1162.

³³ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 1/5.

³⁴ eş-Şuarâ 26/128.

ayette ise insanların boşuna (abes olarak) yaratılmadığı belirtilmiştir.³⁵ Faydası yok denecek kadar az olan veya faydalı bir netice sağlamayan davranışlar *abes* kavramıyla ifade edilmiştir. *Sefeh* kelimesi ise *abesten* daha şumüllü bir muhtevaya sahip olup faydasız ve lüzumsuz işlerin yanı sıra kötü sonuçlar doğuran fiil ve davranışları da kapsar.³⁶

Sefeh durumu ve sefihin tasarrufu meselesine genel itibariyle fıkıh külliyatında yer verilmiştir. Fıkıh literatüründe şer'i bir ehliyet arızası olarak kabul edilen *sefeh*, bireyin mal varlığını gereği gibi idare ve sevk ederek yaşamını sürdürebilecek bilgi, donanım ve yeteneğe sahip olamama durumudur. Zekiyüddîn Şabân'a göre fıkıh usulcülerinin terminolojisinde *sefeh*, gerçekte akli melekeleri yerinde olmakla beraber, kişiyi aklın ve şer'i esasların gereğine aykırı tarzda davranmaya yönlendiren bir tedbirsizlik halidir.³⁷ Mecelle'de sefih şu şekilde tanımlanmıştır: "Malını beyhude yere sarf ile ve mesarifinde tebzir ve israf ile zayi ve itlaf eden kimsedir. Ebleh ve sadedil olmak hasebiyle kar ve temettü yolunu bilemeyip de ahzu i'tasında aldanagelen kimseler dahi sefih addolunur.³⁸ Bu anlamıyla sefih malını saçıp savuran ve akl-ı selimin makul kabul etmeyeceği şekilde harcayan kişidir. Akli melekeleri yerinde olduğundan sefehlik, sefihin ehliyetini ortadan kaldırmaz. İbadetlerle mükellef olduğu gibi işlediği suçlar hususunda da ceza-i sorumluluğu haizdir.³⁹ İslam hukukçuları konuyu tedbirsizlik nedeniyle mallarını idare etme yetisinden yoksun olan sefihin hacri yani tasarruftan men edilmesi bağlamında ele almışlardır.⁴⁰

1. Beşeri Fiillerde Sefeh ve Sefihlik

İnsanın iş ve eylemlerindeki gaye, fayda ve yarar temin etmek, zarardan kaçınmaktır. Sahibine ya da başkasına yararı olan iş ve eylemler iyi, güzel ve hikmetlidir. Buna karşın amaca ulaştırmayan, yararsız ve istikrarsız iş ve eylemler ise kabîh, abes ve sefeh olarak vasıflandırılır. Kur'ân-ı Kerim'de sefeh kavramı ve türevleri beşeri fiillerle ilişkili olarak on yerde geçer.

³⁵ el-Mü'minûn 23/115.

³⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, çev. Osman Demir, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 139; Süleyman Uludağ, "Abes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1988), 1/305.

³⁷ Zekiyüddîn Şabân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kafi Sönmez, (Ankara: TDV. Yayınları, 2018), 390.

³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1300), 309. Madde No: 946.

³⁹ Şabân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 390.

⁴⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Onur, "İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2016), 107-129.

Bunlardan iki tanesi fıkıh literatüründe kullanıldığı ıstılah anlamına dayanak olacak şekilde *sahip olduğu malı tasarrufta gerekli akli yeterliliğe sahip olmama hali* anlamındadır, ...Eğer borçlu olan kimse sefih veya aciz, ya da yazdıramayacak durumda ise velisi ona adaletle yazdırsın...⁴¹ Ayetindeki *sefihen* kelimesine Türkçe meallerde; akılsız,⁴² akli ermez,⁴³ akli bakımdan yetersiz,⁴⁴ akli noksan,⁴⁵ akli zaaf sahibi, yarım akıllı,⁴⁶ aptal,⁴⁷ beyinsiz,⁴⁸ avanak, anlayış ve kavrayış kabiliyeti eksik⁴⁹ gibi anlamlar verilmiştir. Tefsirlerde ise ayetin siyak-sibaki dikkate alınarak *okuma yazma bilmeyen cahil, sahip olduğu malı doğru imla ve tasarruftan habersiz olan küçük*⁵⁰ anlamları verilmiştir. İmam Mâtürîdî ayette geçen *sefihî*; “zayıf ve yazdırmaya gücü yetmeyen kimse” olarak yorumlamakla birlikte “çocuk” anlamı verenlerin de olduğunu ifade eder.⁵¹ Râzî, bu ayetteki *sefih* lafzına “bülüğa ermiş ancak akli noksan ve görüşü zayıf kimse” anlamını verir.⁵² Zemahşerî’ye göre ise buradaki *sefih*, “saçıp savurması ve malda tasarruf etme konusundaki cehaleti sebebiyle mülk edinme ehliyetine sahip olmayan kimse” demektir.⁵³

⁴¹ el-Bakara 2/282.

⁴² *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, çev. Ahmet Davutoğlu, (İstanbul: Bahar Yayınları, ty.), el-Bakara 2/282.

⁴³ *Kur’ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.), el-Bakara 2/282.

⁴⁴ *Kur’ân Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000), el-Bakara 2/282; *Yüce Kur’ân: Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, çev. Abdülkadir Şener vd., (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2018), el-Bakara 2/282.

⁴⁵ *Feyzül-Kur’ân - Kur’ân-ı Kerim Meali*, çev. Hasan Tahsin Feyizli, (İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2006), el-Bakara 2/282; *Kur’ân-ı Kerim ve Muhtasar Kelime Meali*, çev. Heyet, (İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2012), el-Bakara 2/282.

⁴⁶ *Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2014), el-Bakara 2/282.

⁴⁷ *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Hüseyin Atay -Yaşar Kutluay, (Ankara: DİB. Yayınları, 1986), el-Bakara 2/282.

⁴⁸ *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, (İstanbul: Risale Yayınları, 2014), el-Bakara 2/282.

⁴⁹ *Kur’ân-ı Kerim Meali - Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), el-Bakara 2/282.

⁵⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1999), 3/165; Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 1/446; Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *İndirildiği Dönemin Işığında Kur’ân Tefsiri-Tevhîd Mesajı*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2016), 144.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/237.

⁵² Râzî, *et-Tefsiru’l-Kebîr*, 7/121.

⁵³ Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vucûhi’t-Te’vil*, çev. Muhammed Coşkun vd., (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/848.

Benzeri muhtevaya sahip diğer ayet ise *Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı sefihlere vermeyin. O mallarla onları besleyin giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin*⁵⁴ ayetidir. Meallerde ayetteki *es-sufehâu* kelimesine henüz akli ermeyen, kâr-zarar bilmeyen,⁵⁵ malını gerektiği gibi hüsn-ü idareye muktedir olmayıp zevk, eğlence ve hovardalıkta sarfeden,⁵⁶ beyinsiz⁵⁷ ve muhakeme yeteneği zayıf⁵⁸ gibi anlamlar verilmiştir. Râzî'ye göre ayette geçen *süfêhâdan* murat, malı muhafaza edecek kadar akli ve iz'ânı olmayan herkeştir. Belirli bir sınıfa tahsis edilmesi doğru olmayan bu kavramın muhtevasına kadınlar, çocuklar, yetimler başta olmak üzere bu sıfatı hâiz olan herkes dâhildir. Buradaki anlamıyla sefihlik, Allah'a isyan manasını ihtiva etmediğinden zem ve kınama içermez. Akıllarının azlığı ve malı muhafaza etme hususunda temyiz kabiliyetlerinin yetersizliğinden dolayı bu ayette *sefih* diye adlandırılmışlardır.⁵⁹ Zemahşerî'ye göre ayette geçen *süfêhâ*, mallarını saçıp savuranlar, gereksiz yere harcayanlar, düzgün harcamaya, geliştirmeye ve çekip çevirmeye güçleri yetmeyenlerdir.⁶⁰ Görüldüğü üzere her iki ayette *süfêhâ* kelimesine ergenlik çağına ulaşmadığından henüz sahip olduğu mallarını idare edebilecek duruma gelmemiş olan velayet altındaki yetim çocuklar,⁶¹ mallarını olmadık yerlere harcayan, onların işletilmesi ve nemalandırılması için yapılacak işlemleri kötü yapan,⁶² harcamalarında ölçüsüz davranan, malını akıllıca kullanma yeteneğinden mahrum bulunan çocuk-yetişkin, kadın-erkek, âlim-cahil herkes⁶³ anlamı verilmektedir.

Fakihlerin sefih durumu ve sefihin hacrine ilişkin hükümlerde şahid olarak kullandıkları bu iki ayette ifade edilen *sefih*, fıkhıta terimleştiği anlamıyla mallarını gerektiği gibi kullanamayan, onu israf eden ve mülkiyeti hususunda kâr ve zararını ayıramayanlardır. Diğer ayetlerde ise *sefeh* insan

⁵⁴ en-Nisâ 4/5.

⁵⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/14; *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş, en-Nisâ 4/5; *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd., en-Nisâ 4/5; *Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Mustafa Öztürk, en-Nisâ 4/5; *Feyzül-Kur'ân*, çev. H. Tahsin Feyizli, en-Nisâ 4/5.

⁵⁶ *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, çev. Ahmet Davutoğlu, en-Nisâ 4/5.

⁵⁷ *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Hüseyin Atay – Yaşar Kutluay, en-Nisâ 4/5; *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, en-Nisâ 4/5.

⁵⁸ *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, en-Nisâ 4/5.

⁵⁹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, 9/192.

⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/34.

⁶¹ Elik - Coşkun, *İndirildiği Dönemin Işığında Kur'ân Tefsiri*, 238.

⁶² Abduh ve Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 4/444.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/28-29; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/18.

davranışlarının betimleyen sıfat ya da bu sıfatları taşıyanların isimleri olarak geçmektedir.

İnsanlık tarihinin çeşitli evrelerinde ilahi mesajları insanlara ulaştırmak üzere gönderilen elçiler, Allah'tan aldıkları buyrukları tebliğ ederken bir takım tepki ve ithamlara muhatap olmuşlardır. Makul bir gerekçeye dayanmayan inkârları neticesinde sergiledikleri muhalif tutum ve davranışları nedeniyle hak davetin muarızlarını Kur'ân *sefihler* olarak adlandırır. Malum olduğu üzere İsrailoğulları, Hz. Musa Tur'a gitmek üzere yanlarından ayrılınca ziynet eşyalarından yaptıkları bir buzağı heykelini kendilerine tanrı edinmişlerdi. Allah'ı bırakarak ne kendisine ne de başkasına faydası dokunmayan bir cisme tapmaları nedeniyle Hz. Musa'nın lisanıyla bu fiili işleyenler sefihler olarak nitelenmişlerdir. Zira kendilerini esaretten kurtaran ve rızık veren yüce yaratıcıyı bırakarak bir heykeli tanrı edinmekle ahmak ve akılsızca bir davranış sergilemişlerdir.⁶⁴ *Musa dedi ki: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helak ederdin. İçimizden bazı sefihlerin işlediklerinden ötürü bizi helak edecek misin?"*⁶⁵ Ayetteki *es-süfehâu* kelimesine meallerde beyinsizler,⁶⁶ dar kafalılar,⁶⁷ ahmaklar⁶⁸ ve düşüncesizler⁶⁹ gibi anlamlar verilmiştir.

Mu'tezilî müfessir Zemahşerî, İsrailoğullarının sefihlikle nitelendirilmelerini rü'yetullah konusundaki ısrarlı talepleriyle ilişkilendirir. Ona göre rü'yetullah aklen imkânsız olmasına rağmen İsrailoğulları Allah'ı görme taleplerinde ısrarcı oldular. Hz. Musa onları bu taleplerinden vazgeçmeleri hususunda ikna edemeyince Allah'tan gelecek ret cevabını işitmeleri için *"Ya Rabbi! Bana kendini göster de Sana bakayım"*⁷⁰ dedi. Kendisine *"Beni asla göremezsin"*⁷¹ diye cevap verildi ve kendileri ile birlikte dağ sarsıldı, hepsi düşüp bayıldılar. Bunun üzerine Hz. Musa makul olmayan rü'yet talebi sahiplerini sefihler olarak nitelemiştir.⁷² Her iki görüşü cem eden İmam Mâtürîdî, İsrailoğullarından bazılarına *süfehâ* nitelemesi yapılma nedeni

⁶⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/599

⁶⁵ el-A'râf 7/155.

⁶⁶ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâlî Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, el-A'râf 7/155; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/594; *Sürelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*, çev. Yaşar Nuri Öztürk, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1998), el-A'râf 7/155.

⁶⁷ *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, el-A'râf 7/155.

⁶⁸ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Mustafa Öztürk, el-A'râf 7/155.

⁶⁹ Elik - Coşkun, *Kur'ân Tefsiri*, 433.

⁷⁰ el-Bakara 2/55.

⁷¹ el-A'râf 7/143.

⁷² Zemahşerî, el-Keşşâf, 2/998.

olarak onların buzağıya tapmaları ve Allah'ı görmek istemeleri şeklinde iki görüş beyan edildiğini ifade etmektedir.⁷³ Netice itibarıyla âlemlerin rabbini bırakarak elleriyle yaptıkları heykellere tapmaları ya da dünyada imkânsız olan rü'yetullahı talepleri akla muvafık olmadığından bu tutumu sergileyenler sefihler olarak adlandırılmışlardır.

Benzeri bir niteleme Hûd (as)'ın kavmiyle yaşadığı diyalogu aktaran ayetlerde geçmektedir. Hz. Hûd, tebliğe başlayınca atalarının dinini terk etmesi, yeni bir dine davet etmesi ve toplumun heykellerini dikerek tazimde bulunduğu kişileri hakir görmesi nedeniyle kavminin ileri gelenleri tarafından sefihlikle ve yalancılıkla nitelendirilmiştir.⁷⁴ Hz. Hûd ise hasımlarının insanların en sefihi olduğunu bilmekle birlikte onların söylemi ile karşılık vermemiş, güzel bir edep ve büyük bir olgunlukla 'bende sefahat yoktur' diye cevap vermiştir.⁷⁵ (*Hûd*) Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni kesinlikle bir sefâhat içinde görüyoruz ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz. (*Hûd*) Ey kavmim! dedi, bende sefâhat yoktur, fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim.⁷⁶ Türkçe meallerde ayetlerdeki sefâhetin/sefâhetun kelimelerine; beyinsizlik,⁷⁷ akılsızlık ve düşüncesizlik,⁷⁸ eksik akıllılık,⁷⁹ aklı kıt,⁸⁰ akıldan noksanlık⁸¹, şaşkınlık⁸² gibi anlamlar verilmiştir. Hakikatin bilgisini atalarından edindikleri inançta olduğunu benimseyenlere göre sahih olduğuna inanılan bu inancı reddederek yeni bir akideye davet eden Hz. Hûd, makul olmayan işler yaptığından sefahet içindedir.⁸³ Ancak Hz. Hûd, Allah'ın elçisi olduğuna vurgu yaparak sefahat ithamını reddetmektedir.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/86-87.

⁷⁴ Abduh - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 9/372.

⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/874.

⁷⁶ el-A'râf 7/66-67.

⁷⁷ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, el-A'râf 7/66-67; *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Hüseyin Atay – Yaşar Kutluay, el-A'râf 7/66-67; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/544.

⁷⁸ *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd., el-A'râf 7/66-67.

⁷⁹ *Son Çağrı Kur'ân*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), el-A'râf 7/66-67.

⁸⁰ *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, el-A'râf 7/66-67; *Yüce Kur'ân*, çev. Abdülkadir Şener vd., el-A'râf 7/66-67; *Kur'ân-ı Kerim ve Özlü Tefsir*, çev. Abdullah Parlıyan, (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2004), el-A'râf 7/66-67.

⁸¹ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Mustafa Öztürk, el-A'râf 7/66-67.

⁸² *Kur'ân Meâli*, çev. Yusuf Işıcık, (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2010), el-A'râf 7/66-67.

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/280.

Hz. Musa ve Hz. Hûd'un tebliğleri esnasında kavimleriyle ilişkilerinde görülen sefihlik nitelemelerinin bir benzerini Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed'in tebliğine muhatap olmasına rağmen davete icabet etmeyen müşrikler ile Yahudi ve Hıristiyanlara yöneltmektedir. Mekke müşriklerinin cehaletten kaynaklanan kaygıyla çocuklarını öldürmesini Kur'ân-ı Kerim sefihçe bir uygulama olarak tavsif eder. *Bilgisizlikleri yüzünden sefihçe çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızık, Allah'a iftira ederek haram kılanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.*⁸⁴ Ayetteki *sefehen* kelimesine meallerde akılsızca,⁸⁵ beyinsizce,⁸⁶ aptalca,⁸⁷ budalaca,⁸⁸ dar kafalılıkla⁸⁹ gibi anlamlar verilmiştir. Ayette Allah, çocuklarını öldürmeleri ve rızık olarak kendilerine verilenleri haram kılmaları nedeniyle müşrikleri kınamaktadır.⁹⁰ Onların sefihlikle itham edilmelerine gerekçe teşkil eden uygulamalarının nedeni cehaletleridir. Allah'ın kadınlara bazı hayvanların etlerini yemeği yasakladığı şeklindeki inançları kız çocukları için rızık endişesi duymalarına yol açmaktaydı. Rızık endişesine ek olarak ilerde düşman eline geçme ihtimali onları, kız çocuklarının küçük yaşta iken öldürülmeleri gerektiği gibi bir sefih bir düşünceye sevk etmişti. Râzî'ye göre buradaki sefahet kınamayı gerektirecek bir hafifliktir. Zira kız çocuğunun öldürülmesinin nedeni ilerde ortaya çıkması muhtemel fakirlik endişesidir. Fakirlik her ne kadar bir zarar olsa da çocuğu öldürmek daha büyük bir zarardır. Öldürme hemen gerçekleşirken fakirlik ise gelecekte olması muhtemel bir durumdur. Kesin olmayan bir ihtimalden hareketle kat'i bir zararı icra etmek ise sefahattir.⁹¹

Bakara Süresi 130. ayette Allah, Hz. İbrahim'in inanç sistemini tebliğ eden Hz. Muhammed'in davetine karşı çıkanları kendini sefihleştirenler olarak nitelemektedir: *Nefsini sefih yapandan başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.*⁹²

⁸⁴ el-En'âm 6/140.

⁸⁵ *Son Çağrı Kur'ân*, çev. Salih Akdemir, el-En'âm 6/140; *Kur'ân Meâli*, çev. Yusuf Işıcık, el-En'âm 6/140.

⁸⁶ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, el-En'âm 6/140; *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş, el-En'âm 6/140; *Sürelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Y. Nuri Öztürk, el-En'âm 6/140.

⁸⁷ *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd., el-En'âm 6/140.

⁸⁸ *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, çev. Ahmet Davutoğlu, el-En'âm 6/140.

⁸⁹ *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, 257.

⁹⁰ Abduh - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 8/483.

⁹¹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, 8/220-221.

⁹² el-Bakara 2/130.

Ayetteki *men sefihe nefsehu* kelimesine; kendini bilmeyen,⁹³ kendini bilmez beyinsiz,⁹⁴ nefisini aşağılık yapan (beyinsiz),⁹⁵ kendine cahilce kötülük eden,⁹⁶ öz benliğini beyinsizliğe iten,⁹⁷ düşünme melekeleri dumûra uğramış olan⁹⁸ gibi anlamlar verilmiştir. Müfessirlere göre Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa ettikten sonra Allah'a dua ederek soyundan Allah'a teslim olacak bir ümmet, ümmetin içerisinde de onlara Allah'ın ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları temizleyecek bir elçi çıkarmasını istemişti.⁹⁹ Allah, Hz. İbrahim'in duasını kabul ederek Hz. Muhammed'i elçi olarak göndermiştir. Hz. Muhammed risaletini ilan ettiğinde, kendilerini Hz. İbrahim'in soyuna mensup kabul eden ve bu mensubiyetten şeref duyan Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler onun peygamberliğini kabul etmemişlerdir. Hâlbuki onlardan sergilemeleri beklenen tavır, Hz. İbrahim'in duasının sonucu gönderilen bir elçiye tabi olmalarıdır. Akıllı bir insanın tutumunu sergilememeleri nedeniyle ayette Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler nefisini sıkıntıya sokan, kendini tezlil-ü tahkir eden, zillet, esaret ve mahkûmiyette kalmak isteyenler olarak tavsif edilmişlerdir.¹⁰⁰ Zemahşerî'ye göre eğer bir kişi akıllı bir kimsenin asla yüz çeviremeyeceği bir şeyden yüz çevirirse nefisini alçaltma ve onu değersizleştirme bakımından son derece ileri gitmiştir. Akıllı bir kimsenin de apaçık hak olan İbrahim'in inancını tebliğ eden elçiden yüz çevirmemesi beklenir ki, sefih bu davranışıyla bütün akıllı kimselere muhalefet etmiştir.¹⁰¹

Yahudi, müşrik ve münafıklara yönelik sefihlik ithamını onların hicretten sonra kiblenin değişmesine verdikleri tepkiler üzerine inen ayette de görmekteyiz. Kaynakların bildirdiğine göre Müslümanlar ilk önceleri kible olarak Kudüs'e yönelirken hicretten on altı veya on yedi ay sonra kible Kâbe'ye çevrilmiştir. Bu durumu Yahudiler, müşrikler ve münafıklar farklı

⁹³ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, el-Bakara 2/130; *Son Çağrı Kur'ân*, çev. Salih Akdemir, el-Bakara 2/130; *Kur'ân Meâli*, çev. Yusuf Işıcık, el-Bakara 2/130.

⁹⁴ *Yüce Kur'ân*, çev. Abdülkadir Şener vd., el-Bakara 2/130; *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd., el-Bakara 2/130; *Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Mustafa Öztürk, el-Bakara 2/130.

⁹⁵ *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş, el-Bakara 2/130.

⁹⁶ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/214.

⁹⁷ *Sürelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Y. Nuri Öztürk, el-Bakara 2/130.

⁹⁸ *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, el-Bakara 2/130.

⁹⁹ el-Bakara 2/125-129.

¹⁰⁰ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, 4/75-76; Abduh - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 2/23; Yazır, *Hak Dini*, 1/497; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/215.

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/516.

gerekçelerle polemik konusu yapmışlar ve inananları tenkit etmişlerdir.¹⁰² Kur'ân, *onları yöneltmekte oldukları kiblelerinden çeviren nedir?* sorusuyla kiblenin tahvili üzerinden fesat ve dedikodu üreterek müminleri eleştiren zümreleri *süfehâ* olarak niteler: *İnsanlardan bir kısım sefihler; yöneltmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.*¹⁰³

Türkçe meallerde ayetteki *es-süfehâ* kelimesine; beyinsizler,¹⁰⁴ dar görüşlü beyinsizler,¹⁰⁵ dar kafalı düşüncesizler,¹⁰⁶ sığ düşünceli kimseler¹⁰⁷ gibi anlamlar verilmiştir. Kur'ân'ın ifadesiyle Ehl-i kitap bu değişimin Allah'tan gelen bir hakikat olduğu gerçeğini bilmelerine rağmen inananlarla polemige girmişlerdir.¹⁰⁸ Müşrikler ise başlarda Müslümanların Kudüs'e yönelmelerinden sıkıntı duyuyorlardı. Kâbe'nin kible olmasından hoşnut olacaklarına bu dönüşümü fırsat bilerek muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Münafıklara gelince onlarda kiblenin tahvili üzerinden fitne ve fesat tohumlarını ekmeye çabalamışlardır. Sergiledikleri bu tutum makul ve muteber olmaktan uzak olması nedeniyle sefihler olarak nitelenmişlerdir. Râzî'nin ifadesiyle "lehine ve aleyhine olan şeyleri birbirinden ayırdedemeyip, faydalı şeyleri bırakarak, kendisine zarar veren şeylere yönelen kimse *hafiflik* ve *sefeh* ile vafedilmeye layıktır."¹⁰⁹ Beyzâvî, *süfehâ* kelimesini "akılları hafif olan, akıllarını taklitle ve düşünüp kafa yormayı terketmekle güçsüz ve atıl hale getirenler" olarak tefsir eder. Menar 431 müfessirlerine göre Yahudiler, müşrikler ve münafıklar meselenin zahirine bakmayı ve atalarını taklitçiliği bırakarak akletselerdi bütün yönlerin Allah'ın olduğunu ve Allah'a yönelmenin esasının kalpte olduğunu anlayacaklardı.¹¹⁰ Bunu başaramadıkları için kiblenin değiştirilme işini yadırgamışlar ve *süfeha* nitelemesine muhatap olmuşlardır.

¹⁰² Ahmet Özel, "Kible", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 25/366-367.

¹⁰³ el-Bakara 2/142.

¹⁰⁴ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, el-Bakara 2/142; *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, çev. Hüseyin Atay – Yaşar Kutluay, el-Bakara 2/142; *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş, el-Bakara 2/142; *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, çev. Mustafa Öztürk, el-Bakara 2/142.

¹⁰⁵ *Kur'ân-ı Kerîm ve Özlü Tefsir*, çev. Abdullah Parlıyan, el-Bakara 2/142.

¹⁰⁶ *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, el-Bakara 2/142.

¹⁰⁷ *Son Çağrı Kur'ân*, çev. Salih Akdemir, el-Bakara 2/142.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/144.

¹⁰⁹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, 4/101.

¹¹⁰ Abdur - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 2/47-48.

Bakara Sûresi 13. ayetten anlaşıldığına göre münafıklar kendilerinin akıllı olduğunu farzederek iman edenleri sefihlikle itham etmişlerdir. Buna karşın Allah, gerçek sefihlerin münafıklar olduğunu bildirmiştir: *Onlara (Münafıklara): İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit, o sefihlerin iman ettiği gibi mi iman edelim derler. İyi bilin ki asıl sefihler onlardır, fakat bunu bilmezler.*¹¹¹ Ayette iki kez geçen *es-süfehâu* kelimesine; akılsızlar,¹¹² beyinsizler,¹¹³ ahmaklar,¹¹⁴ dar kafalılar,¹¹⁵ aptal ve düşüncesiz olanlar,¹¹⁶ kafası çalışmayan zavallılar/kafası çalışmayan düşük seviyeliler¹¹⁷ gibi anlamlar verilmiştir. Müfessirlere göre; münafıklar zengin ve soylu, müminlerin çoğu ise yoksul kimseler olup içlerinde köleler de vardı. Aynı zamanda onlar her ne kadar iman ikrarında bulunmuş olsalar da kalben Hz. Muhammed'in dininin aslı olmadığına inanıyorlardı. Aslı olmayan bir şeye de akılsızlardan başka kimse inanmazdı. Bu nedenle müminleri sefihler olarak nitelemişlerdir. Buna karşın Allah onları; gerçek dinden yüz çevirmekle kalmayıp inananları akılsızlıkla itham etmeleri, geçici dünya zevklerine kapılarak ahiretlerini heba etmeleri ve Allah resulünü yalanlamaları nedeniyle gerçek sefihler olarak adlandırmaktadır.¹¹⁸

Menar müfessirlerine göre münafıkların sefih olarak niteledikleri muhacir ve ensardı. Muhacirler, Hz. Peygamber'e tabi olmak için kavimlerine ve akrabalarına karşı çıkmışlar, atalarının dininden yüz çevirmişler ve vatanlarını bu uğurda terk etmişlerdi. Ensar ise beldelerinin kapılarını muhacirlere açmış, mal ve varlıklarını onlarla paylaşmışlardı. Hz. Peygamber'e ve onun getirdiklerine iman etmeyenler için onların bu tutumu sefihlikti. Yüce Allah, asıl sefih ve beyinsizlerin müminler değil, müminleri bu şekilde karalayanlar olduğunu açıklamıştır.¹¹⁹ İmam Mâtürîdî'ye göre *sefih*, "bir işi yanlış olduğunu bildiği halde yapan kişi" demektir ki, münafıklar tutundukları dinin bâtil, müminlerin dininin hak olduğunu

¹¹¹ el-Bakara 2/13.

¹¹² Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/78; *Son Çağrı Kur'ân*, çev. Salih Akdemir, el-Bakara 2/13.

¹¹³ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, el-Bakara 2/13; *Kur'ân-ı Kerim ve Özlü Tefsir*, çev. Abdullah Parhyan, el-Bakara 2/13; *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Hüseyin Atay – Yaşar Kutluay, el-Bakara 2/13.

¹¹⁴ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Mustafa Öztürk, el-Bakara 2/13.

¹¹⁵ *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, el-Bakara 2/13.

¹¹⁶ *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd., el-Bakara 2/13.

¹¹⁷ *Sürelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Y. Nuri Öztürk, el-Bakara 2/13.

¹¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/185-186; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/202; Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, 2/75;

¹¹⁹ Abduh - Reşid Rıza, *Menar Tefsiri*, 1/219-220.

bilmelerine rağmen sergiledikleri tutum ve davranışlar nedeniyle sefih olarak isimlendirilmişlerdir.¹²⁰

Cin Sûresinde bildirildiğine göre cinlerden bir topluluk Hz. Peygamber'e gelerek ondan Kur'ân'ı dinlemişler ve iman etmişlerdi. Allah'ın birliği, eşi ve çocukları olmadığı şeklindeki sahih inancı benimseyince kendileri ile aynı inancı benimsemeyen ve Allah hakkında yalan yanlış şeyler söyleyenleri *sefhunâ* (aramızdaki sefih) olarak tavsif etmişlerdir. *Doğrusu bizim sefih olanımız, Allah hakkında pek aşırı yalanlar uyduruyormuş.*¹²¹ Ayetteki *sefhunâ* kelimesine; akılsız,¹²² beyinsiz,¹²³ avanak¹²⁴ ve düşüncesiz¹²⁵ gibi anlamlar verilmiştir. Müfessirlere göre ayette *sefhunâ* ifadesi ile İblis veya onun dışındaki cinlerden biri ya da aynı düşünceyi benimseyen herkes kastedilmektedir. Çünkü onlar hakikati bir kenara bırakarak Allah'a eş ve çocuk isnadı gibi asılsız bir söz söylemişlerdir.¹²⁶

Bütün bu ayetlerden hareketle Kur'ân'ın sefeh olarak tavsif ettiği davranışları ve sefihlikle itham ettiği kişileri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

a. Okuma yazma bilmemek, yaş küçüklüğü, ticari faaliyetlerden haberdar olmamak, akıl ve irade zayıflığı gibi nedenlerle sahip olduğu malı gereğince idare edemeyenler.

b. Kendisi için yararlı ve makul olduğu apaçık olan bir davranışı terk ederek yerine yararsız ve anlamsız davranışlarda bulunanlar. Âlemin yaratıcısı ve mutlak ilim, irade ve kudret sahibi Allah'a iman ve ibadeti bırakarak yerine zinet eşyalarından yaptıkları, kendisine bile yararı olmayan buzağıyı tanrı edinenler.

c. Aklen imkânsız olduğu bilinen ve bu durum kendilerine izah edilmiş olmasına rağmen ikna olmayarak talep ve beklentilerinde ısrarcı olanlar. İsrailoğullarının rü'yetullah ısrarları gibi.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/68-69.

¹²¹ el-Cin 72/1-4.

¹²² *Son Çağrı Kur'ân*, çev. Salih Akdemir, el-Cin 72/1-4.

¹²³ *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, çev. Hüseyin Atay – Yaşar Kutluay, el-Cin 72/1-4; *Kur'ân Mesajı*, çev. Muhammed Esed, el-Cin 72/1-4; *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş, el-Cin 72/1-4.

¹²⁴ *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, çev. H. Basri Çantay, el-Cin 72/1-4.

¹²⁵ Elik - Coşkun, *Kur'ân Tefsiri*, 1335.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/165-166; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/956; Yazır, *Hak Dini*, 8/5400.

d. Atalarını veya toplumun ileri gelenlerini taklit ederek sahip oldukları inançların sıhhatini sorgulamadan kabul edenler.

e. Bilgisizlikleri ya da sahip oldukları yanlış bilgilerden hareketle ileride yüz yüze geleceklerini düşündükleri muhtemel zararlar nedeniyle cahilce davrananlar. Müşriklerin rızık kaygısı veya düşman eline geçme ihtimaliyle çocuklarını öldürmeleri gibi.

f. Hakikati bilmesine rağmen akılsızlık, sığ düşüncelilik, önyargı ve inat gibi nedenlerle kasıtlı olarak bunu gizleyen ve muhalefeti sürdürönerler.

g. Varlığından rahatsızlık duyduğu ve değıştirilmesini istediği bir durum arzu ettiği şekle dönüştürüldüğünde bu durumdan hoşnut olma ve memnuniyet duyma yerine farklı gerekçelerle bu dönüşümü sabote edenler.

2. İlâhi Fiillerde Sefeh ve Sefihlik Tartışmaları

Hikmet; medih ve kemal sıfatı, sefeh ise zem ve noksanlık sıfatıdır. Bu nedenle Müslömanlar Allah'ın hikmet sıfatıyla muttasıf, sefehlikle nitelenmekten de münezzeht olduğunda müttefiktirler.¹²⁷ Bu doğrultuda Kelamcılar ilâhi fiillerin sefeh ve zulüm ile ilişkilendirilmesinin muhal olduğunu öne sürmekte ve Allah-insan ilişkisine dair hususları bu minval üzere ele almaktadırlar. Allah kâdir, hakîm ve âdil olduğundan O'nun fiillerinin zulüm ve sefeh ile nitelenmesi mümkün değildir. Ancak ittifak ettikleri bu hususun izahı ve delillendirilmesinde farklı yaklaşımlar sergiledikleri görölmö. Bu ihtilaflar, *ta'dil ve tecvîr* başlığı altında ele alınan Allah-âlem ve Allah-insan ilişkisine dair konuların izahında izlenen ilâhi adalet, ilâhi kudret ve ilâhi hikmet merkezli anlayışlardan intaç etmektedir. Özetle, ilâhi fiillerin sefehlikten tenzih edilmesinin arkasında, benimsenen Allah tasavvuru yatmaktadır. Kelam ekollerinin Allah tasavvurları üçlü bir tasnife tabi tutulmaktadır. Mu'tezile adalet, Eş'ariyye kudret, Mâtürîdiyye ise hikmet ilkeleri etrafında şekillenen bir tasavvura sahiptirler.

Mu'tezile'nin beş temel esasından birisi olan adl, Allah'ın âlemle ve âlemin en önemli unsuru olan insan ile ilişkilerini ihtiva eden bir ilkedir.¹²⁸ Adalet, Mu'tezilî düşünce sisteminin merkezini oluşturur. Allah-insan ilişkisine dair tüm konular adalet ilkesi ekseninde ele alınmaktadır. Bu bağlamda hüsün-kubuh, hayır-şer, aslah, vücûb ale'llah, ef'âlü'l-ibâd, kader, istitaat, teklif-i mâ lâ yutak, lütuf, elem, ivaz... gibi konulara yaklaşımlarındaki temel hedef insan hürriyeti ve sorumluluğunu tespit

¹²⁷ Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, 241.

¹²⁸ Orhan Şener Koloğlu, "Mu'tezile'nin Temel Öğretileri", *İslami İlimler Dergisi* 12/2 (2017), 54.

ederek âdil ve ahlaki bir zemine yerleştirmektedir. Allah, âdil ve iyi olmasının bir gereği olarak insana yönelik yukarıda zikredilen konularda ahlaki bir biçimde hareket eder. Adl, “fâilin mef’ûle, onu iyilik ve zararlar faydalandırmak için yaptığı her fiildir”. Allah için fayda ve zarar söz konusu olmadığından O’nun tüm fiilleri insanın lehine ve yararındır.¹²⁹ Adl’in zıddı olan zulüm ise kendisinde bir faydanın veya bir zararı gidermenin ya da istihkakın bulunmadığı her türlü zarardır.¹³⁰

Adalet, Allah’ın kemalini ve fiillerinde ahlakiliğini ifade eder. Allah iyi ve âdildir. Tüm fiilleri hasen olduğundan O’ndan kabîh fiiller asla sadır olmaz. Kabih, yapıldığında failinin zemmi hak ettiği fiildir. Allah’ın zemmi hak etmesi düşünülemediğinden O hiçbir surette kötü, çirkin ve zararlı olanı yaratmaz ve bunlarla hükmetmez. Allah’ın adalet sahibi olarak nitelenmesini Kâdî Abdülcebâr şu cümlelerle izah etmektedir: “Biz Allah Teâlâ’yı adl ve hakîm diye nitelendirdiğimiz zaman bununla, O’nun asla çirkin fiil işlemediğini, çirkin işleri tercih etmediğini, kendisine vacip olan şeyleri ihlal etmediğini ve yaptıklarının tümünün hasen olduğunu kastederiz. Bu hususta Mücbire bize muhalefet ederek her türlü çirkin fiili Allah’a nispet etmiştir. Buna delalet eden hususların açılımı şu şekildedir: Allah Teâlâ, çirkin fiilin çirkinliğini bilmekte olup ondan müstağnidir. Bundan müstağni olduğunu da bilmektedir. Durumu bu şekilde olanın, hiçbir şekilde çirkin olanı tercih etmesi söz konusu olamaz.”¹³¹

Görüldüğü üzere Mu’tezile’nin adalet ilkesi üzerine inşa ettiği ahlak teorisi yarar-zarar ve övgü-yergi ekseninde şekillenir. Başkasının yararına olan ve failinin övgüyü hak ettiği fiiller iyi ve güzel, zararına olan ve failinin zemme maruz kaldığı fiiller ise kötü ve çirkindir. Bütün fiilleri kendisine değil de başka varlıklara yönelik olması nedeniyle Allah’ın fiilleri iyi ve güzel olmak durumundadır. Şer, kabih ve zulmün yanı sıra yararsız ve tutarsız fiiller O’ndan sadır olmaz. O’nun tüm fiilleri hikmetli olup, sefahlikle nitelenmekten münezzehtir.

Mu’tezile’nin adl ilkesi eksenli yaklaşımına karşın Eş’arî kelamcıları ilahi fiilleri Allah’ın ilim, irade ve kudret sıfatları merkezli bir yaklaşımla ele almaktadırlar. O, tüm bu sıfatlarıyla âlemde tasarrufta bulunmaktadır. İyi-

¹²⁹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhid ve’l-Adl*, 6/1, (*et-Ta’dil ve’t-Tecvîr*), thk. Ahmed Fuad el-Ehvâni, (Kahire: 1962), 48.

¹³⁰ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhid ve’l-Adl*, 13, (*el-Lütuf*), thk. Ebu’l-A’lâ Affî, (Kahire: 1962), 298

¹³¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/8.

kötü, faydalı-zararlı şeylerin tümü Allah'ın iradesiyle olduğundan iyilik ve kötülüğün yegâne ölçütü vahiydir. Bu durumda fiilin, onu gerçekleştiren failin kastına uygun şekilde gerçekleşmesi *hikmet*, failin kastına uygun şekilde gerçekleşmemesi ise *sefeh* olmaktadır. Mutlak irade ve kudret sahibi olan Allah'ın üzerinde bir üst otorite olmadığından O'nun fiillerinin iradesine aykırı olması muhaldir.¹³² O halde ilahi fiiller Allah'ın kastına münasip şekilde gerçekleştiğinden hikmetli fiiller olmaktadır. Diğer yandan O'nun fiillerine zulüm de nispet edilemez. Zira zulüm, başkasının mülkünde tasarrufta bulunmak ve haddi aşmaktır.¹³³ Buna mukabil adalet, bir kimsenin kendi mülkünde tasarrufta bulunmasıdır. İlâhi irade ve kudret açısından bakıldığında mutlak egemenlik Allah'a aittir ve O, mülkünde dilediği tasarruf yetkisine sahiptir. Eş'arilere göre mülkün sahibi olması ve O'nun üzerinde emir ve yasaklayan bir merci bulunmaması nedeniyle Allah'ın fiilleri iyi, güzel, adalet ve hikmetlidir. Kötülük, çirkinlik, zulüm ve sefahlikle nitelenemez.¹³⁴

İmam Mâtürîdî, ilahi fiillerde hikmet ve sefeh konusunu *Hikmet ve Sefeh Hakkında* başlığı altında müstakil olarak ele alan ilk isimdir. İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhid*'de yaklaşık altı sayfada özetle işlediği konuya sonraki Mâtürîdî eserlerinde benzer çerçevede yer verilmiştir. İmam Mâtürîdî, Allah'ı hakkıyla bilen, O'nun müstağni olduğunu, hükümranlığını, kudretini, yaratma ve emretmenin O'na ait olduğunu takdir eden kimsenin ilahi fiillerin hikmetsiz olamayacağını kabul edeceğini ileri sürer. Ona göre şahadet âleminde zuhur eden hikmetsiz fiillerin nedeni cehalet ve ihtiyaçtır. Allah her ikisinden de münezzeh olduğundan O'nun fiilleri hikmetlidir.¹³⁵ Mâtürîdîler hikmete söz ve fiillerde isabet etmek, her şeyi yerli yerine koymak, her hakkı sahibine ulaştırmak ve her şeyde en uygun olana isabet etmek anlamları verirler. Allah her şeyi olduğu hal üzere bilen ve yaratandır. Allah, zâtı gereği âlim, gani ve hakîm olduğundan O'nun fiilleri hikmetli ve adaletlidir. Bu durumda ilahi fiiller zulüm ve sefahlikle nitelenemezler.¹³⁶ Zira şahadet âleminde bir fiilin sefahlikle nitelenmesine neden olan iki etken bulunmaktadır. Bunlar: fiilin kontrol hakkını elinde tutan zâtın izni olmadan

¹³² Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/505.

¹³³ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 62.

¹³⁴ Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *Kitabu't-Temhîd*, (Beyrut: Mektebetü'ş-Şarkîyye, 1957), 342...vd; Şerafeddin Gölcük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 281-287.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 280.

¹³⁶ Mahmut Ay, "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları", *Eskiye* 31 (2015), 44.

hakkına tecavüz edilmesi ile emir ve nehiy yetkisine sahip bulunan zâtın yasağının çiğnenip emrine muhalefet edilmesidir. Allah'tan daha üst bir otorite olmadığından O'nun fiillerine bu iki etkenin arız olması muhaldir.¹³⁷

Allah ile insan ilişkisi ve ilahi fiillere dair bu üç yaklaşımı *teklîf-i mâ lâ yutâk* tartışmaları üzerinden izah etmek mümkündür. *Teklîf-i mâ lâ yutâk*; yerine getirilmesi mükafatı, getirilmemesi cezayı gerektiren, güç yetirilemeyecek bir işin imtihana çekme amacıyla başkasından istenmesidir. Kelâm literatüründeki anlamıyla Allah'ın kuluna kaldıramayacağı yükü yüklemesinin imkanıdır.

Mu'tezile düşünürleri *teklîf-i mâ lâ yutâk*'ın hem aklen hem de şer'an imkansız olduğunu öne sürmektedirler. Onlara göre nihayetinde bir müeyyide ortaya çıkacağından teklife muhatap olan, teklifi yerine getirebilecek imkan ve yeterliliğe hem bedenen hem de aklen sahip olmalıdır.¹³⁸ İmkansız olan ya da gücü aşan bir teklifin mükellefin zararına olacağı aşıkardır. Allah'ın tüm fiilleri iyi ve kullarının yararına olduğundan O, kullarını zor durumda bırakacak türden bir teklifte bulunmaz. Diğer yandan Allah'ın teklifinde bir murad vardır. Bu murad kulun maslahatıdır. Kulun maslahatını içermeyen teklif abes, zulüm ve sefehtir. İlahi fiiller abes, zulüm ve sefehlikle nitelenemeyeceğinden Allah'ın, kulun zararına olduğu sabit olan şeyleri yani onun güç yetiremeyeceği şeyleri teklif etmesi mümkün değildir.¹³⁹

Mâtürîdîler ise *teklîf-i mâ lâ yutâk* konusunda Mu'tezile'ye yakın görüşler ileri sürmüşlerdir. İmam Mâtürîdî *güçten yoksun bırakılan kişinin mükellef tutulması aklen tutarsızdır*¹⁴⁰ cümlesiyle bu husustaki görüşünü ifade etmiştir. Ancak bu cümlede *güçten yoksunluk* ile fiili işlemeye yönelik sebep ve aletlerden yoksunluk kastedilmektedir. Sâbûnî'ye göre teklif, failine külfet verecek bir işi imtihan için emretmek demektir. Bu ise ancak güç yetirilebilecek şeylerde olur. Gözleri görmeyen birine bakmanın, yürüyemeyen birine yürümenin emredilmesi ve emirler yerine

¹³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 276-278.

¹³⁸ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi Eboâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, 17, (*eş-Şer'iyât*), thk. Taha Hüseyin, (Kahire: tsz), 28.

¹³⁹ Abdulnasir Süt, "İlahi Teklifin Ahlaki ve Kelamî Arka Planı: Teklif-i mâ lâ Yutâk Örneği", *Mukaddime* 6/2 (2015), 298-299.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 340.

getirilmediğinde de ceza verilmesi hikmetten uzak bir iştir. Allah hikmet sahibi olduğundan teklîf-i mâ lâ yutâk caiz değildir.¹⁴¹

Eş'ari kelimcilerinin teklîf-i mâ lâ yutâk meselesine yaklaşımı ise uluhiyyet tasavvurlarının bir neticesi olarak tezahür etmiştir. Buna göre mülkünde mutlak tasarruf sahibi olan Allah'ın irade ve kudretine bir sınırlandırma söz konusu olmadığı gibi O'nun fiillerinde bir gaye de aranamaz. Bu nedenle O'nun kullarını güçlerinin yetmeyeceği şeyle sorumlu tutması aklen caizdir. İmam Eş'arî Kur'an-ı Kerim'den getirdiği delillerle teklîf-i mâ lâ yutâk'ın imkanını naklen de desteklemeye çalışmıştır. Kafirlerin iman etmekle mükellef kılınması, ahirette cehennem ehline güç yetiremeyecekleri secdenin teklifi,¹⁴² eşler arasında adaletin teminine dair emir¹⁴³ ve insanların Allah'tan kendilerine güçlerinin yetmediği şeyleri yüklememelerine dair talepleri¹⁴⁴ içeren ayetleri bu bağlamda delil olarak getirmiştir.¹⁴⁵ Ancak bunun şer'an ve fiilen meydana gelişi hakkında Eş'ariler farklı görüşler benimsemişlerdir.¹⁴⁶

Sonuç

Hikmet ve sefeh kavramları fiili dolayısıyla da faili niteleyen temel iki kavramdır. Müsbet bir muhtevaya sahip olan hikmet; fiilin faydayı temin etmek ve zararı uzaklaştırmak, övgüyü hak etmek, makul ve meşru bir illete mebni olarak zuhur etmek, murada muvafık olmak, doğru ve hakikatle örtüşmek gibi niteliklere sahip olmasıdır. Buna mukabil menfi bir muhtevaya sahip olan sefeh ise fiilin tüm bu niteliklere sahip olmamasıdır. Hikmetli fiilin failine hakîm, sefeh fiilin sahibine ise sefih denilir.

Sefeh ve sefih kavramları Kur'ân-ı Kerim'de sözlük anlamına uygun olarak aklını kullanmayarak makul davranışlar sergilemeyen kişileri ve fiillerini nitelemek için kullanılmaktadırlar. Buna göre yaşının küçüklüğü, heva ve hevese tabi olmaları nedeniyle mülkiyetinde olanları doğru tasarrufta bulunamayanlar, aklını kullanmayarak Allah'ın elçilerinin ilahi davetine muhalefet edenler, ebedi hakikati unutarak geçici dünyevi arzularının peşinden gidenler sefihlerdir. Akli yeterliliğe sahip olmayanlara

¹⁴¹ Ebû Muhammed Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2000), 141-142.

¹⁴² el-Kalem 68/42.

¹⁴³ en-Nisâ 4/129.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/286.

¹⁴⁵ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-luma' fî reddi alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Hammûde Gurâbe, (Matbaatu Mısriyye: 1955), 99,113-114.

¹⁴⁶ Süt, "İlahi Teklifin Ahlaki ve Kelamî Arka Planı", 301.

sefiş denildiği gibi, akli yeterliliğe sahip olmakla birlikte bilgisizlik, önyargı, taklit, taassup, eğlenceye düşkünlük, aşırı muhabbet, nefret ve öfke gibi gerekçelerle akli melekelerini kullanmayanlar/kullanamayanlara da sefiş denilmektedir. Bununla birlikte gerekli çaba, uğraşı ve akli muhakemenin yanı sıra yeterli bilişsel donanıma sahip olanlardan zuhur eden hata ve kusurlar sefeh olarak addedilmezler.

Kelam âlimlerinin sefeh kavramına *et-ta'dîl ve't-tecvir* başlığı altında Allah – insan ilişkisini ele aldıkları konularda değindikleri görülür. İtikadi mezheplerin tamamı Allah'ın fiillerinin hikmetli olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak Allah tasavvurlarındaki farklılık bu uzlaşımın izahında ayrışmalarına yol açar. Allah tasavvurunu adalet ilkesi üzerine temellendiren Mu'tezile, ilahi fiillerin ahlakiliğine ve maslahata mebniliğine vurgu yaparak onların hikmetli olduğundan sefehlikle nitelenemeyeceğini kabul etmektedir. Allah'ın mutlak irade ve kudreti çerçevesinde bir tasavvur benimseyen Eş'arilere göre ilahi emir ve nehye muvafık olan her iş hikmet, olmayan ise sefehtir. Âlemdeki tüm işler O'nun mutlak irade ve kudretiyle gerçekleştiğinden Allah'ın fiilleri sefehlikle nitelenmekten münezzehtir. Hikmet üzerinden bir tasavvura sahip olan Mâtürîdîler ise Allah'ın zâtı gereği hakîm olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Zâtı gereği hakîm olanın fiilleri de hikmetten ve adaletten uzak değildir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed-Muhammed Reşid Rıza. *Menar Tefsiri*. çev. Komisyon. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.
- Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. M. Yaşar Kandemir vd.. İstanbul: İFAV. Yayınları, 2014.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1300.
- Ay, Mahmut. "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları". *Eskiyeni*. 31 (2015), 25-50.
- Bâkullânî, Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *Kitabu't-Temhîd*. Beyrut: Mektebetü'ş-Şarkıyye, 1957.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslamiyye ve Istilahatı Fıkhıyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1992.
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed. *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahrülislam Pezdevî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, ty.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Hanefi. *et-Ta'rifât*. Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1986.
- Elik, Hasan - Coşkun, Muhammed. *İndirildiği Dönemin Işığında Kur'ân Tefsiri-Tevhit Mesajı*. İstanbul: İFAV. Yayınları, 2016.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Kitâbu'l-luma' fî reddi alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. thk. Hammûde Gurâbe, Matbaatu Mısriyye, 1955.
- Feyzü'l-Kur'ân - Kur'ân-ı Kerim Meali*. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2006.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-İktisâd fi'l-İtikâd*. çev. Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Gölcük, Şerafeddin. *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kâdî Abdülcebbâr. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl 6/1 (et-Ta'dîl ve't-Tecvîr)*. thk. Ahmed Fuad el-Ehvâni. Kahire:1962; *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl 13 (el-Lütuf)*. thk. Ebu'l-A'lâ Afîfi. Kahire:1962.

Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Karaman, Hayreddin vd.. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Koloğlu, Orhan Şener. "Mu'tezile'nin Temel Öğretileri". *İslami İlimler Dergisi*. 12/2 (2017), 43-80.

Kur'ân-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri). çev. Mustafa Öztürk. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.

Kur'ân Meâli. çev. Yusuf Işıcık. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2010.

Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir. çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Ahmet Ertürk - Cahit Koytak. İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm. çev. H. Basri Çantay. İstanbul: Risale Yayınları, 2014.

Kur'ân-ı Kerim ve Muhtasar Kelime Meali. çev. Heyet. İstanbul: Hayrat Neşriyat, 2012.

Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı. çev. Hüseyin Atay - Yaşar Kutluay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986.

Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli. çev. Ahmet Davutoğlu. İstanbul: Bahar Yayınları, ty.

Kur'ân-ı Kerim ve Özlü Tefsir. çev. Abdullah Parlıyan. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2004.

Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.

Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2002.

Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Komisyon, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015-2019.

Mavil, Kılıç Aslan. *Mâtürîdî Düşüncede İlahi Adalet*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Din*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

- Nesefî, Necmeddin Ömer. *et-Teysîr fi't-Tefsîr - Ömer Nesefî Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Onur, Mehmet. "İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/5 (2016),107-129.
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Ankara: TDV. Yayınları, 2010.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Özel, Ahmet. "Kible". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/365-369. Ankara: TDV. Yayınları, 2002.
- Özervarlı, M.Sait, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/511-514. İstanbul: TDV. Yayınları, 1998.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed. *Usûlü'd-Din*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2003.
- Pezdevî, Fahrülislam Ali b. Muhammed b. el-Hüseyin. *Usûlü'l-Pezdevî-Kenzu'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. (Abdülaziz Buhârî'nin *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahrülislam Pezdevî* ile birlikte). Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, ty.
- Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsiru'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nureddin. *el-Kifâye fi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Arûçî. Beyrut: Dâru İbn Hazm. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2014.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nureddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2000.
- Sürelerin İniş Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*. çev. Yaşar Nuri Öztürk. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1998.
- Süt, Abdulnasır. "İlahî Teklifin Ahlaki ve Kelamî Arka Planı: Teklîf-i mâ lâ Yutâk Örneği". *Mukaddime* 6/2 (2015),283-308.
- Şabân, Zekiyüddîn. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. çev. İbrahim Kafi Sönmez. Ankara: TDV. Yayınları, 2018.
- Son Çağrı Kur'ân*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1999.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfî Istilahâtî'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Uludağ, Süleyman. "Abes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/305. İstanbul: TDV. Yayınları, 1988.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yüce Kur'ân (Açıklamalı-Yorumlu Meâli). çev. Abdülkadir Şener vd.. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2018.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûnî'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vil*. çev. Muhammed Coşkun vd.. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.